

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**CİNAYƏT QANUNUNUN ZAMANA GÖRƏ QÜVVƏSİ:
NƏZƏRİYYƏ VƏ PRAKTİKA**

İxtisas: 5611.01 – Cinayət hüququ və kriminologiya;
cəza-icra hüququ

Elm sahəsi: Hüquq

İddiaçı: Qələndər Köçəri oğlu İsbəndiyarov

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKI – 2025

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun "Cinayət hüququ və cinayət prosesi" şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Hüquq elmləri doktoru, professor
Habil Surxay oğlu Qurbanov

Rəsmi opponentlər: Hüquq elmləri doktoru
Fərdin Yaşar oğlu Xəlilov

Hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Ağa Kərim Ağa Səlim oğlu Mirzəyev

Hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Nərmin Nazim qızı Əliyeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Milli Aviasiya Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.45 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

Hüquq elmləri doktoru, professor
Ayxan Xankişoğlu Rüstəmzadə

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

A blue ink signature of Sahil Zahir oğlu Hüseynov.

Hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Sahil Zahir oğlu Hüseynov

Elmi seminarın sədri:

A blue ink signature of Şahla Tofiq qızı Səmədova.

Hüquq elmləri doktoru, professor
Şahla Tofiq qızı Səmədova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunması dövlətin ali məqsədi olaraq bəyan edilir. Digər hüquqlarda olduğu kimi, cinayət törətmiş şəxslərin hüquq və qanuni mənafelərinin təmin olunması da cinayət hüquq siyasətinin mütləq başəri dəyərlər əsasında qurulmasını, tətbiq olunmasını və zamanla dəyişən reallıqlarla uzlaşmaq üçün davamlı təkmilləşdirilməsini tələb edir. Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il tarixli Cinayət Məcəlləsinin (bundan sonra – CM) əvvəlki qanunvericiliklə müqayisədə bir çox mühüm dəyişikliklərlə qəbul edilməsi Azərbaycan dövlətinin bu vəzifəyə sadiqliyinə dəlalət edir. Eyni zamanda, cinayət hüquq yaradıcılığı sferasında edilən dəyişikliklər, o cümlədən mütləq dünya təcrübəsindən alınan yeniliklər labüd olaraq nəzəri və təcrübi çətinliklər doğurur. Fundamental məsələlərin həllinə yanaşmalarda köklü dəyişikliklər adətən xeyli zaman alır. Xüsusən, cinayət qanununun zamanla görə qüvvəsinin bir çox aktual məsələləri (kriminallaşdırma və dekriminallaşdırma, cəzaların ağırlaşdırılması və ya yüngülləşdirilməsi) Azərbaycanın hüquq yaradıcılığı və tətbiqi praktikasına çoxdan məlum olsa da, cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran və ya başqa cür ağırlaşdıran institutlar kifayət qədər yenidir, onların nəzəri bazası lazımi səviyyədə işlənməmişdir, praktik tətbiqi sferasında yekdil meyarlar lazımi səviyyədə bərqərar olmamışdır.

Məsələnin problematikliyi həmçinin onunla şərtlənir ki, cinayət qanunvericiliyinə intensiv surətdə edilən əlavə və dəyişikliklərin bir çoxunda cəzaları yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran normalarla yanaşı, cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran və ya ağırlaşdıran yeni normalar da yer alır. Belə hallarda hansı qanunun və ya hansı redaksiyanın (köhnə və ya yeni) cinayət törətmiş şəxs üçün daha sərfəli olduğunu və bu əsasla hansı qanunun tövsiyə üçün seçilməli olduğunu düzgün müəyyən etmək heç də asan məsələ deyil. İstintaq və məhkəmə təcrübəsinin öyrənilməsi bu sahədə səhvlərə yol verildiyini göstərmişdir.

Bundan əlavə, qanunun zaman görə qüvvəsi ilə bağlı sovet dövründən miras qalmış çətinliklər də qeyd olunmalıdır. Məsələn, uzanan

və davam edən cinayətlərlə bağlı cinayət qanununun zamana görə qüvvəsi, cinayət qanununda onların anlayışının olmaması, iştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə iştirakçıların əməllərinin törədilmə vaxtına görə fərqləndirilməməsi, cəza sanksiyalarının əks istiqamətli dəyişilmə hallarında hansı sanksiyanın (əvvəlki və ya yeni) daha yüngül hesab edilməli olması, əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran qanunların praktikada dərhal işləməyə yönəldilməsi ilə bağlı problemlər, cəzanı yüngülləşdirən qanunların cəza çəkməkdə olan məhkumlar barəsində tətbiq çətinlikləri və tədqiqat işinin müvafiq fəsillərində toxunulan digər problemlər müraciət olunmuş mövzunun aktuallığını şərtləndirir.

Cinayət qanunlarının zamana görə qüvvəsi ilə bağlı fikirlərin hüquq elmi tarixində həmişə önəmli yeri olmuşdur və bu tendensiya günümüzdə də davam etməkdədir. Cinayət hüquq sferası şəxsiyyət hüquqlarının ən ciddi şəkildə məhdudlaşdırıla bildiyi sahə olduğundan, qeyd olunan məsələlərin həssas predmet olması təbiiidir. Ölkəmizin tarixində bu məsələlərin nəzəri-fəlsəfi predmet olaraq aktuallaşması Çar Rusiyası yurisdiksiyasının Azərbaycan ərazisində tətbiqi ilə başlayır. İlk onilliklərdə milli hüquq məktəbi olmadığından həmin məsələləri Çar Rusiyası hüquqşünaslıq məktəbinin aparıcı nümayəndələrinin əsərlərindən izləmək lazım gəlir. Çar Rusiyasının 1845-ci il tarixli Cinayət Qanunnaməsinin tətbiqi ilə bağlı Fərmanın qəbul edilməsindən sonra, cinayət qanunvericiliyinin zamana və xüsusən geriye qüvvəsi ilə bağlı araşdırmalar intensivləşmiş, A.D. Qradovski, N.S.Taqansev, H.A.Neklyudov, S.P.Mokrinski kimi görkəmli alimlər bu institutun nəzəri bazasını yaratmağa səy göstərmişlər. Sovet dövründə mövzu üzrə tədqiqatlar 1960-cı illərdə yenidən fəallaşmış, M.İ.Blum, A.A.Tille, N.D.Durmanov, Y.M.Braynin kimi görkəmli hüquqşünaslar tərəfindən mövzu üzrə monoqrafik tədqiqatlar aparılmışdır. Mövzunun ayrı-ayrı aspektləri M.D.Şarqorodski, A.İ.Boytsov, B.V.Voljenkin, A.N.İqnatov, İ.İ.Karpets, S.Q.Kelina, V.N.Kudryavtsev, Y.İ.Lyapunov, A.M.Medvedyev, A.S.Mixlin, A.B.Naumov, A.B.Saxarov, İ.İ.Solodkin, A.Y.Yakubov və digər tanınmış alimlərin əsərlərində tədqiq edilmişdir. Son iki onillikdə, Rusiy Federasiyasının 1996-cı il CM-in və keçmiş müttəfiq respublikaların yeni cinayət qanunlarının qəbul edilməsi ilə əlaqədar

mövzunun işlənməsində növbəti dalğa baş qaldırmış, mövzuya xeyli sayda monoqrafik əsərlər və dissertasiya işləri həsr edilmişdir. Y.M.Juravlyova (1997), M.A.Kapustina (1997), M.Q.Melnikov (1999), A.N.Barkanov (2000), A.D.Antonov (2001), A.M.Yerasov (2004), B.B.Qaliyev (2006), O.F.Aitova (2016), A.İ.Haydarova (2022) tərəfindən mövzunun kompleks tədqiqat predmeti olaraq işlənməsi qeyd olunmalıdır.

Milli hüquq ədəbiyyatında cinayət qanununun zamana görə qüvvəsinə ayrıca monoqrafik işlər həsr olunmasa da, mövzunun ayri-ayrı aspektləri F.Y.Səməndərov, H.S.Qurbanov, İ.M.Rəhimov, İ.A.-İsmayılov, X.C.Ələkbərov, Ç.F.Mustafayev, İ.V.Vəliyev, A.E.Qasimov, N.K.Əliyev, M.Ə.Cəfərquliyev, A.C.Əliyev və digər hüquqşünasların əsərlərində təhlil edilmişdir.

Həmçinin, dissertasiya işində müqayisəli tədqiqat zamanı bir sıra Qərb ölkələrinin hüquq doktrinasında cinayət hüququnun zamana görə qüvvəsi ilə bağlı mövqelər nəzərdən keçirilmişdir.

Yekun olaraq, dünya ölkələrində cinayət qanunvericiliyinin zamana görə qüvvəsi ilə bağlı bəzi məsələlərin fərqli hüquqi həlli, habelə hüquq ədəbiyyatlarında müxtəlif məsələlərlə bağlı fərqli yanaşmaların olması mövzunun mübahisəli olan əsas məsələləri üzrə ümumi konsensusun olmadığını söyləməyə əsas verir. İndiyədək aparılmış tədqiqatlar mövzunun işlənmə səviyyəsinə böyük töhfə vermiş olsalar da, cinayət qanununun zamana görə qüvvəsi institutunun kompleks və hərtərəfli nəzəri bazasının hələ də mövcud olmadığı qeyd edilməlidir.

Ümumiyyətlə, son 150 ildə bu sahədə çox sayda tədqiqatların aparılmasına baxmayaraq, cinayət qanununun zamana görə qüvvəsi ilə bağlı əzəldən aktual olmuş problemlə məsələlərin tam və qəti həllini tapmadığını bir çox araşdırmaçılar qeyd etmişlər. Xüsusən, maddi tərkibli cinayətlərin törədilmə vaxtı, uzanan və davam edən cinayətlər barəsində cinayət qanununun qüvvəsi, iştirakçılıqla törədilmiş cinayətlərdə iştirakçıların fərqli zamanlarda etdiyi hərəkətlərə görə qanunun tətbiqi, cinayət qanunları arasında kolliziya hallarında hansı qanunun seçilməli olmasının meyarları və bir sıra digər məsələlər ətrafında mübahisələr son illərdə yazılmış əsərlərdə də qarşıya çıxır.

Yuxarıda qeyd olunan və tədqiqatın müvafiq hissələrində toxunulan digər mübahisəli məsələlər dissertasiya tədqiqatı üçün seçilmiş

mövzunun bundan sonra da elmi tədqiqat obyektı olaraq işlənməli olmasını tələb edir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı cinayət qanunun ümumən zamana görə qüvvəsi və xüsusiən geriye qüvvəsi ilə bağlı yaranan cinayət-hüquq münasibətləridir. Tədqiqatın predmeti – cinayət qanununun zamana görə qüvvəsini tənzimləyən normalar, onların təşəkkül və inkişaf məsələləri, cari durumu, praktikada tətbiq məsələləridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi cinayət qanunlarının zamana görə qüvvəsi ilə bağlı başlıca nəzəri və praktiki məsələləri araşdırmaq, mübahisəli nəzəri məsələlərin və praktiki çətinliklərin həllinə töhfə verməkdir. Qeyd olunan məqsədə dissertasiya işində aşağıdakı vəzifələrin ardıcıl və qarşılıqlı əlaqəli şəkildə həll edilməsi yolu ilə nail olmağa hədəflənir:

- cinayət qanununun zamana görə qüvvəsinə aid normaların təşəkkül və inkişaf tarixini izləməklə, onları meydana gətirmiş tarixi zərurətlərin və yuridik görüşlərin mahiyyətini müəyyən etmək;

- qüvvədə olan qanunvericilikdə qanunun zamana görə qüvvəsini müəyyən edən normalara dair elmi görüşləri öyrənmək və müqayisəli təhlil etməklə, cinayət qanunun zamana görə qüvvəsi anlayışını dəqiqləşdirmək və onun prinsiplərini aydınlaşdırmaq;

- xarici ölkələrin qanunvericiliyi ilə müqayisəli təhlil əsasında milli qanunvericiliyin cari durumunu və mümkün inkişaf perspektivlərini dəyərləndirmək;

- əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran və cəzanı yüngülləşdirən qanunların anlayışını dəqiqləşdirmək, onların fərqləndirilmə meyarlarını müəyyən etmək, zamana görə tətbiqi ilə bağlı problematik məsələlərin həllinə yol göstərmək;

- cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran qanunların mümkün hallarını araşdırmaqla bu qanunlara adekvat anlayış vermək, habelə belə qanunların zamana görə tətbiqi ilə bağlı mövcud problemlərin həllinə töhfə vermək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işində tarixi təhlil, müqayisəli-hüquq, məntiq, sistemli strukturlaşdırma, analiz və sintez, induksiya və deduksiya kimi ümumi elmi və xüsusi elmi metodlardan istifadə

olunmuşdur. Konkret olaraq, cinayət qanununun zamana görə qüvvəsinin tarixi təşəkkülünü araşdırmaq üçün tarixi analiz və xronoloji müqayisə metodları; Azərbaycan cinayət qanunvericiliyində bu institutun tarixi inkişafını araşdırmaq üçün xronoloji analiz metodu; Azərbaycan qanunvericiliyinin cari durumunun beynəlxalq təcrübəyə uyğunluğunu müəyyən etmək, habelə cari və keçmiş cinayət qanunlarının ümumi və fərqli cəhətlərini müəyyən etmək üçün müqayisəli təhlil metodları; cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini hər hansı formada yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran normaların sistemləşdirilməsi üçün induksiya və deduksiya, sistemləşdirmə metodları istifadə olunmuşdur.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar aşağıdakı kimi xülasə olunur:

- cinayət qanununun zamana görə qüvvəsinin tarixən təşəkkül və inkişaf yolunu izləməklə bu institutu ərsəyə gətirmiş obyektiv qanunauyğunluqlar aşkar edilir;
- post-sovet məkanının hüquq doktrinasında qanun anlayışına baxışın müasir demokratik reallığa uyğun olmadığı və bu məsələnin yenidən işlənməsinin zəruriliyi əsaslandırılır;
- Azərbaycanın cinayət qanunvericiliyində və cinayət hüquq nəzəriyyəsində cinayət qanununun “aktivliyi” və “qüvvəsi” kimi iki anlayışın bir terminlə ifadə edilməsinin düzgün olmadığı əsaslandırılır, problemin həlli təklif olunur;
- uzanan və davam edən cinayətlərin qanunvericilik anlayışını və bu cinayətlərlə bağlı cinayət qanununun zamana görə qüvvəsini dürtüst tənzim etmək üçün CM-ə yeni normaların əlavə edilməsi təklif olunur;
- cinayət qanunları arasında zamana görə qüvvə ilə bağlı mümkün kolliziya halları araşdırılır və onların aradan qaldırılmasının üsulları təklif olunur;
- cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini müəyyən məsələlər üzrə yüngülləşdirən və eyni zamanda digər müəyyən məsələlər üzrə ağırlaşdıran qanunların və ya qanun dəyişikliklərinin edildiyi hallarda hansı qanunun və hansı qaydada tətbiq edilməli olmasının mexanizmi işlənilib hazırlanır; bu məqsədlə həmçinin cinayət hüquq nəzəriyyəsinə yeni anlayışların daxil edilməsi təklif olunur;

– cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran qanunun mümkün halları CM-in Ümumi hissəsi izrə bütövlükdə təhlil olunaraq sistemləşdirilir;

– cinayət qanununun zamana görə qüvvəsi kontekstində cinayət məsuliyyəti institutunun terminoloji problemləri müəyyən olunur və onun aradan qaldırılması üçün təkliflər irəli sürülür;

– cinayət hüquq doktrinasına yeni terminlər və onların anlayışı təklif olunur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi araşdırma mövzusunun Azərbaycan cinayət hüquq tarixində ilk dəfə kompleks təhlil edilməsi, aşkar edilmiş problemlərin və kolliziyaların həllinə dair təkliflər irəli sürülməsi, CM-in 10-cu maddəsinin müddəalarının əvvəlki cinayət qanunu və CM-ə edilmiş dəyişikliklər üzrə sistemli müqayisəli təhlili, cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasının mümkün variantlarının öyrənilməsi və sistemləşdirilməsi, təkliflərin reallaşdırılması üçün CM-ə yeni normaların daxil edilməsi, habelə mövcud maddələrə əlavə və dəyişikliklər edilməsi üzrə norma layihələndirilməsində ifadə olunur.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. İşin nəzəri əhəmiyyəti yuxarıda qeyd olunan məsələlər üzrə Azərbaycanın cinayət hüquq doktrinasını zənginləşdirmək potensialında ehtiva olunur. Tədqiqat zamanı aparılmış təhlillər və çıxarılmış nəticələr mövzu üzrə indiyədək yazılmış elmi işləri tamamlamağa, mövcud baxışları sistemləşdirməyə, cinayət qanununun geriye qüvvəsi institutunun daha dolğun nəzəri bazasının yaradılmasına xidmət edir. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ilk növbədə məhkəmə təcrübəsində yüngülləşdirici qanunların tətbiqi ilə bağlı fikir ayrılıqlarını aradan qaldırmağa, tövsif praktikası üçün konkret meyarlar hazırlamağa, qanunların kolliziyası yaranan hallarda hansı qanunun və hansı qaydada tətbiq edilməli olduğunu müəyyənləşdirməyə xidmət etməsində ifadə olunur. Cinayət qanununun zamana görə tətbiqi ilə bağlı təklif edilmiş norma layihələrinin və yeni anlayışların cinayət qanunvericiliyinin gələcək təkmilləşdirilməsində faydalı olacağına ümid edilir.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya tədqiqatının bütövlükdə məzmununu və mahiyyətini əks etdirən ayrı-ayrı fəsil və paraqrafların yekun müddəaları AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları

İnstitutunun "Cinayət hüququ və cinayət prosesi" şöbəsində, habelə hüquq şöbələrinin birgə iclaslarında müzakirə edilmiş, təklif və tövsiyələr nəzərə alınmışdır. Bundan başqa, işin əsas müddəaları müəllifin AAK-ın siyahısına daxil olan jurnallarda dərc edilən məqalələrdə əks etdirilmiş, beynəlxalq və respublika miqyaslı konfranslarda və elmi seminarlarda məruzələr edilmişdir. Tədqiqatla bağlı nəzəriyyə və praktika işçiləri arasında aparılmış rəy sorğularında işin əsas müddəaları mütəxəssislərin diqqətinə çatdırılmış, əksər məsələlər üzrə müsbət rəylərin mövcud olması qeydə alınmışdır.

Tədqiqatın bazası. İşin nəzəri əsasını cinayət hüquq nəzəriyyəsində bilavasitə bu mövzu ilə bağlı yazılmış dissertasiya işləri və monoqrafik əsərlər, mövzunun ayrı-ayrı aspektlərinin tədqiq olunduğu ümumi hüquq nəzəriyyəsi və cinayət hüququna dair ədəbiyyatlar təşkil edir. İşin normativ əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, keçmiş və qüvvədə olan cinayət və cinayət-prosessual qanunvericilik aktları, insan hüquqları ilə bağlı beynəlxalq hüquq aktları, xarici ölkələrin konstitusiyaları və cinayət qanunları, AR Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun müvafiq qərarları təşkil edir. Tədqiqatın empirik bazasını AR Ali Məhkəməsi Plenumunun müvafiq qərarları; birinci instansiya məhkəmələrində baxılmış və apellyasiya şikayəti və ya protesti üzrə apellyasiya məhkəmələrində yenidən baxılmış 100-dən çox məhkəmə işi; ölkənin məhkəmə təcrübəsinə dair statistik materiallar; elmi və praktika işçiləri arasında aparılmış anket sorğularının ümumiləşdirilmiş nəticələri təşkil edir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilat. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Tədqiqatın strukturu. Dissertasiya işi giriş (7 səhifə, 13613 işarə), on dörd bənd üzrə on paragrafi əhatə edən üç fəsildən (1-ci fəsil 57 səhifə, 114060 işarə; 2-ci fəsil 34 səhifə, 63880 işarə; 3-cü fəsil 40 səhifə, 79128 işarə), nəticə (12 səhifə, 20466 işarə), istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı (19 səhifə), elmi və praktika işçiləri arasında aparılmış sorğu nəticələrinin ümumiləşdirildiyi əlavədən (3 səhifə) ibarətdir. Dissertasiyanın əsas hissəsinin mətni təqribən 291146 işarədən ibarət olmaqla AAK-ın müəyyən etdiyi məhdudiyyət tələbinə cavab verir.

DISSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə tədqiq olunan mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, problemin elmi araşdırılma dərəcəsi təhlil edilir, tədqiqatın predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodları müəyyənləşdirilir, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti açıqlanır.

Dissertasiya işinin **“Cinayət qanununun zamana görə qüvvəsi: inkişaf tarixi, müasir anlayışı və əsasları”** adlanan birinci fəslə dörd paragrafdan ibarətdir.

“Cinayət qanununun zamana görə qüvvəsini tənzimləyən hüquq normalarının təşəkkül və inkişaf tarixinə dair” sərlövhəli birinci paragrafda cinayət qanunun zamana görə qüvvəsi ümumən tarixi aspektdə tədqiq edilmiş və xüsusən, Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində qanunun zamana görə qüvvəsini tənzimləyən normaların son iki yüz ildə inkişaf yolu izlənilmişdir. Bu xüsusda aşağıdakı əsas məqamlar qeyd olunmalıdır.

Pozitiv hüququn erkən çağlarına aid günümüzə çatmış aktlar (Ur-Nammu qanunları¹, Hammurapi qanunları,² Manu qanunnaməsi³ və sair) və onların xatırlandığı digər ədəbiyyatlar qanunların zamana görə qüvvəsinə dair bizə məlumat vermir.

Antik dövrdə qanunların geriyə qüvvəsi ilə bağlı ilk mühakimələr yunan mütəfəkkiri Demosfenin nitqlərindən birində qarşımıza çıxır. Bu nitqdə Demosfen geriyə qüvvəsi nəzərdə tutulan konkret yüngülləşdirici qanun layihəsinə qarşı çıxmaqla belə bir təşəbbüsü cinayət adlandırmışdı.⁴ Nitqdən çıxan məntiqi nəticə budur ki, antik Yunanıstanda qanunların geriyə qüvvə ənənəsi olmamışdır.

Yunan hüquq yaradıcılığı ənənələrinin bir çox baxımdan davamçısı olan Qədim Romada, e.ə. I əsrdə yaşamış hüquq bilicisi

¹ Kramer, S.N. Ur-Nammu Law Code. – Orientalia. 1954, – c.40-51

² Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. – М.: Юридическая литература, – 1984. – 472 с.

³ Законы Ману. Перевод С.Д.Эльмановича. – М.: Изд-во восточной литературы, – 1960. – 362 с.

⁴ Демосфен. Речи: в 3 томах / Отв. ред. Е.С.Голубцова, Л.П.Маринович, Э.Д.-Фролов. Т.1. – М.: Памятники исторической мысли. – 1994. – с.242-262.

Siseronun nitqlərindən⁵ aydın olur ki, həmin dövrdə yeni qəbul edilən qanunlar qüvvəyə mindikdən sonra yaranacaq münasibətləri tənzimləyir, eyni zamanda, onların qəbul edilməsindən öncə baş vermiş və hələ baxılmamış və ya baxılmaqda olan işlərə şamil edilirdi. Yüngülləşdirici qanunun qüvvəyə minməsinədək baxılmış (həll edilmiş) işlərə retroaktiv tətbiq praktikası, habelə yeni qanunun əvvəlki qanuna nisbətən ağırlaşdırıcı şərtlər müəyyən etdiyi hallarda əvvəlki qanunun tətbiq olunması (ultraaktivlik) praktikası mövcud olmamışdır. Yeni qanunun retroaktiv tətbiqi, bu qanunun ağırlaşdırıcı və ya yüngülləşdirici olmasına baxmayaraq, yalnız onun qüvvəyə mindiyi gün icraatda olan işlərə aid edilirdi. Başqa sözlə, yeni qanunlar onların qüvvəyə minməsindən əvvəl baş vermiş məsələlərə prosessual prinsiplə (işə baxıldığı gün qüvvədə olan qanun prinsipi) tətbiq edilirdi.

Eyni ənənə Roma imperiya dövrü üçün səciyyəvidir. B.e. 393-cü ildə imperator I Feodosi qanunlarının geriye tətbiqinin yolverilməzliyini konstitusion norma səviyyəsində təsbit etmişdi. 440-cı ildə II Feodosi dövründə "Feodosi norması" adı ilə tarixə düşən məşhur prinsip qəbulu olundu. Bu prinsipə görə, bütün qanunlar gələcəyə (qüvvəyə minməsindən sonra olacaq münasibətlərə) aiddir; qanunun geriye qüvvəsi yalnız qanunverici tərəfindən bu qanunun özündə bilavasitə göstəriş olduğu halda mümkün ola bilər. Daha sonra "Feodosi norması" Yustinian məəcəlləsinə də daxil edildi.⁶

Renessans dövrü Avropada insan hüquqlarının prioritet qazanmağa başlaması hüquq doktrinalarına yenidən baxılmasını şərtləndirdi. Bu xüsusda, qanunların zamana görə qüvvəsi ilə bağlı "Qazanılmış hüquqlar təlimini" qeyd etmək lazım gəlir. F.Savinyi tərəfindən əsas qoyulan və F.Lassal tərəfindən müfəssəl işlənən bu təlim qanunları kateqoriyalara bölür və müəyyən kateqoriya qanunların nə üçün geriye şamil edilməli olmadığını əsaslandırır. Təlimə görə, mövcud qanunlara uyğun şəkildə hər hansı hüququ əldə etmiş şəxs sonradan yeni qanun qəbul edilməsi ilə əlaqədar həmin hüquqdan

⁵ Цицерон. Полное собрание сочинений в русском переводе: [в 2-х томах]. – СПб.: А.Я.Либерманъ, – т.1. – 1901. – 767 с.

⁶ Тилле, А.А. Время, пространство, закон. Действие советского закона во времени и пространстве / А.А.Тилле. – М.: Юрид. литература, – 1965. – с.4-5

məhrum edilə bilməz; fəvqəladə zərurət olan hallarda isə şəxs həmin hüquqlardan məhrum edilməsi müqabilində ədalətli kompensasiya almalıdır.⁷

18-ci əsrdəkin cinayət qanunlarının müstəqil akt kimi kütləvi qəbul praktikası olmamışdır. Buna görə, cinayət hüququnun kodifikasiya öncəsi tarix üçün zamana görə qüvvə institutu hüququn təkamülündə ümumi mövzu olaraq baxılır.

Tarixdən məlum olan ilk cinayət kodeksinin Şumer kralı Uruk dövründə (e.ə. 2112–2095) tərtib olunduğu hesab edilir. Ur-Nammu cinayət kodeksi özündən sonrakı üç minillik tarix üçün də məlum olan yeganə müstəqil cinayət qanunudur. 11-ci əsrdə İngiltərədə cinayət hüquq pozuntularının ümumi hüquq pozuntularından ayırd edilərək xüsusi aktda tərtib olunması⁸ Yeni tarixdə cinayət hüququnun kodeksləşməsinə ilk cəhd hesab oluna bilər. “Cinayət cəzası”, “cinayət hüququ” anlayışları Avropada Renessans dövründə meydana çıxır. Müasir cinayət hüququnun erkən doktrinası 16-cı əsrdə alman və italyan hüquqşünaslar tərəfindən işlənir. 18-ci əsrdən Avropa ölkələrində dünyəvi hüquq sisteminə keçid ilə həmçinin cinayət hüququ dünyəvi prinsiplərə əsaslanan müstəqil hüquq sahəsi kimi meydana çıxır.⁹

Bununla “cinayət qanunun zamana görə qüvvəsi” xüsusi predmet olaraq həyata vəsiqə almış sayıla bilər.

Avropa ölkələrinin hüquq tərəqqisi müəyyən zamanla Çar Rusiyasına sirayət edir. İmperator I Nikolayın “1845-ci il Cinayət və islah cəzaları Qanunnaməsinin tətbiqi ilə bağlı” 27 mart 1846-cı il tarixli Fərmanı¹⁰ Rusiya tarixində cinayət qanunun zamana görə qüvvəsini bilavasitə tənzim edən ilk akt sayılır. Bu tarixdən etibarən,

⁷ Лассаль, Ф. Система приобретенных прав / Ф.Лассаль. – М.: Круг, – 1925. – 448 с.

⁸ Pennington, K. The Prince and the Law, 1200–1600: Sovereignty and Rights in the Western Legal Tradition. – University of California Press, 1993. – 352 p.

⁹ Pennington, K. Canon Law in the Late Middle Ages: The Need and the Opportunity, in Proceedings of the eleventh International Congress of Medieval Canon Law: Catania, 30 July – 6 August 2000, – p. 37.

¹⁰ Полное собрание законов Российской империи. [Электронный ресурс] 2-е изд. Т.21. № 19880. – СПб: 1847. URL: <https://runivers.ru/bookreader/book9900/#page/2/mode/lup>

coğrafi Azərbaycanın hüquq praktikasında cinayət qanunlarının geriyə qüvvəsi məsələsinin aktuallaşdığını qeyd edə bilərik.

Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti dövründə (1918-1920) cinayət qanunvericiliyinin vəziyyəti ilə bağlı məsələlər müəllif tərəfindən ayrıca məqalədə müfəssəl şərh edilmişdir¹¹.

Azərbaycan İctimai Şura Cümhuriyyətinin 1922-ci il tarixli ilk cinayət qanununda və sonrakı 1927-ci il CM-də qanunun zamana görə qüvvəsi ilə bağlı məsələ bilavasitə tənzim olunmamış, müvafiq normalar cinayət prosessual qanunvericiliyə daxil edilmiş və yalnız Azərbaycan SSR-in 1960-cı il CM-də qanunun zamana görə qüvvəsi bilavasitə tənzim edilmişdi. Həmin normalar dəyişilmədən 1993-cü ilədək qüvvədə olmuş, 1993-cü ildə CM-ə edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə məsələnin tənzimi ümumən hazırkı normativ məzmununu almışdır. Qüvvədə olan 1999-cu il CM-də həmin normalar müəyyən əlavələrlə təsbit edilmişdir.

Birinci fəslin **“Qüvvədə olan qanunvericiliyə görə cinayət qanununun zamana görə qüvvəsinin anlayışı və əsasları”** adlanan ikinci paraqrafında cinayət qanununun zamana görə qüvvəsinin anlayışı və əsaslarının tədqiqat kontekstində, bu anlayışı konseptual definisiya etmək üçün aşağıdakı məsələlər təhlil edilir:

Cinayət qanununun **“qüvvəsi”** və **“aktivliyi”** anlayışları fərqli reallıqları ehtiva edir, hər iki təzahürün azərbaycan dilində **“qüvvə”** məfhumu ilə ifadə olunması terminoloji qüsur (boşluq) yaradır, gələcəkdə cinayət qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi zamanı nəzərə alınmalıdır.

“Qanunun zamana görə qüvvəsi” ifadəsi rus dilində **“действие закона во времени”** ifadəsindən alınmadır. Lakin rus dilində işləən **“действие закона”** və **“сила закона”** anlayışlarının hər ikisi milli hüquq ədəbiyyatında **“qanunun qüvvəsi”** kimi tərcümə olunmuşdur. Qüvvədə olan qanunun geriyə tətbiqinə münasibətdə qüvvə və təsir (aktivlik) məfhumlarını sinonim kimi işlətmək mümkündür, lakin qüvvədən düşmüş qanunun tətbiq hallarına bağlı **“qüvvədən düşmüş**

¹¹ ətraflı bax: İsbəndiyarov, Q.K. Azərbaycan Cümhuriyyətinin cinayət hüquq siyasətinə dair // **“Azərbaycan polisinin tarixi və inkişafı perspektivləri”** Beynəlxalq elmi-praktik konfrans (20 iyun). Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi Polis Akademiyası. – Bakı-2018. – s.272-278.

qanunun qüvvəsi” ifadəsinin işlənməsi məntiqsizlik yaradır. Digər tərəfdən, iki məşhum eyni bir mənanı ifadə edərsə, qanun aktında onların sinonim kimi işlənməsi qanunvericilik texnikası baxımından təqdir oluna bilməz. Buna görə, bəhs olunan iki terminin konkret definisiya edilməsinin zəruri olduğu hesab edilir.

Demokratik əsaslı hüquqi dövlət konsepti baxımından qanunun qüvvəsi o deməkdir ki, hüquq subyektləri onu sosial kontrakt kimi rəhbər tutur, onun hamı üçün eyni cürlüynə və dürüstlüynə inanır, qanuni davranışın meyarı kimi qəbul edir, özü və ya başqaları tərəfindən bu kontraktın pozulacağı halda məsuliyyət mexanizminin işə düşəcəyini labüd proses kimi gözləyir və ya ümid edirlər.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ölkəmizi demokratik hüquqi dövlət olaraq bəyan etdiyinə görə, ümumən dövlət və hüquq nəzəriyyəsi, xüsusən hüquq və qanun məfhumları, o cümlədən qanunun zamana görə qüvvəsi anlayışı demokratik hüquqi dövlət konseptindən çıxış edərək işlənməlidir. Bu prizmadan hüququn çıxış mənbəyi dövlət deyil, demokratik seçkilərlə öz iradəsini ifadə edən cəmiyyətdir. Əsas qanunlar referendumla, digər qanunlar cəmiyyətin müvəkkil etdiyi qanunverici orqan tərəfindən qəbul edildiyindən, qanunlar sosial kontrakt təbiətində nəzərdən keçirilməlidir.

Konstitusiya ümumən qanunların zamana görə qüvvəsinə dair rəhbər müddəaları təsbit edir. Xüsusi olaraq cinayət qanunun zamana görə qüvvəsi Cinayət Məcəlləsində həmin rəhbər müddəaları təfəssilatlaşdırmaqla təsbit olunur.

Cinayət qanununun zamana görə qüvvəsinin nəzəri definisiyası sahəsində 19-cu əsrdən etibarən ədəbiyyatda əsasən üç yanaşma bərqərar olmuşdur:

- cinayət qanununun tətbiq olunma imkanı və ya mümkünlüyü¹²;
- cinayət qanununun qüvvəyə minmə və qüvvədən düşməsinin zaman aralığı¹³;

¹² Брайнин, Я.М. Уголовный закон и его применение / Я.М.Брайнин. – М.: Юридическая литература, – 1967. – с.130

¹³ Теория государства и права. Учебник для вузов / под ред. А.И. Денисова. – М.: Юридическая литература, – 1980. – с.60

- qanunun aktivlik prosesi, yəni 1) əməlin törədildiyi vaxt qüvvədə olan qanunun tətbiqi; 2) nisbətən yüngül qanunun geriye tətbiqi; 3) nisbətən ciddi qanunun geri tətbiq olunmaması.¹⁴

Bu yanaşmaların hər biri cinayət qanunun zamana görə qüvvəsini definisiya etmək üçün müəyyən cəhətlərdən qənaətbəxş sayılmaqla, yekunda onların əsas müddəaları aşağıdakı kimi sistemləşdirilir:

- cinayət əməlinin törədildiyi zaman qüvvədə olan qanunla mühakimə edilməsi (çıxış prinsip);

- yeni cinayət qanununun qüvvəyə mindiyi andan sonrakı münasibətlərə şamil olunması (çıxış prinsip);

- yüngülləşdirici qanunların (əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran, cəzanı yüngülləşdirən və ya cinayət etmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran) qüvvəsinin geriye şamil olunması, başqa sözlə, yüngülləşdirici qanunun retroaktivliyi;

- ağırlaşdırıcı qanunların (əməlin cinayət olmasını müəyyən edən, cəzanı ağırlaşdıran və ya cinayət etmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür ağırlaşdıran) qanunların qüvvəsinin geriye şamil olunmaması;

- ağırlaşdırıcı qanunun qüvvəyə minməsindən əvvəl törədilmiş əməllərə əvvəlki nisbətən yüngül qanunun aktiv qalması (ultra-aktivlik).

Bu müddəaları sintez edərək dissertasiya işində cinayət qanununun zamana görə qüvvəsinə aşağıdakı məzmununda tərif verilir:

“Cinayət qanunun zamana görə qüvvəsi – hüquq yaradıcılığı və tətbiqi prosesində bəşəri prinsiplərin təsiri ilə formalaşmış, qüvvədə olan cinayət qanununun cari aktivliyini və müvafiq hallarda retro aktivliyini, rəsmən qüvvədən düşmüş əvvəlki qanunların isə müvafiq hallarda ultra aktivliyini özündə ehtiva edən cinayət-hüquq institutudur”.

¹⁴ Бойцов, А.И., Волженкин Б.В. Уголовный закон: действие во времени и пространстве. Учебное пособие / А.И.Бойцов, Б.В.Волженкин. – СПб., – 1993. – с.4; Уголовное право. общая часть: Учеб. для юрид. ин-тов и фак. / Под ред. Здравомыслова Б.В. и др. – М.: Манускрипт, – 1992.с.39; Уголовное право России. Общая часть. Учебник / Отв. ред. Б.В. Здравомыслов. – М.: Юристъ, – 1996. – с.39-40

Yeni müstəqillik əldə etməklə öz cinayət qanunlarını qəbul edən, habelə çoxdan müstəqil olsa da cinayət qanunlarına sülh və insanlıq əleyhinə cinayətləri yeni daxil edən ölkələr bu qanunları onların qüvvəyə minməsindən əvvəl törədilmiş sülh və insanlıq əleyhinə cinayət əməllərinə görə geriye tətbiq etmək hüququna sahibdir. Bu imkan beynəlxalq hüquqdan irəli gəlir. Azərbaycan Respublikası 12 may 2006-cı il tarixli Konstitusiya qanunu ilə beynəlxalq hüququn həmin yanaşmasını qəbul etmişdir. Əməlin cinayət olmasını müəyyən edən yeni cinayət qanunları yalnız bu halda retroaktiv ola bilər.

Cinayət qanununun zamana görə qüvvəsinin anlayışı ilə bağlı məsələlər müəllif məqaləsində kifayət qədər detallı analiz edilmişdir.¹⁵

Birinci fəslin **“Cinayətin törədilmə vaxtı cinayət qanununun zamana görə qüvvəsinin təyinedici əsası kimi”** sərlövhəli üçüncü paragrafında cinayətin törədilmə anı ilə bağlı ümumi məsələlər, həm də və xüsusən, praktikada müəyyən problemlərə səbəb olduğu üçün uzanan və davam edən cinayətlərin törədilmə anı ilə bağlı mövzu tədqiq edilmişdir.

Formal tərkiblərdə cinayətin törədilmə anı məsələsi konkret olduğundan, problematik deyil. Maddi tərkibli cinayətlərdə hərəkətin (hərəkətsizliyin) edildiyi vaxtla nəticələrin baş verdiyi vaxt arasında ixtiyari zaman fasiləsi ola bildiyindən, burda iki məsələ aktuallaşır: 1) cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin hesablanması; 2) həmin zaman fasiləsində yeni qanunun (normanın) qəbul edildiyi hallarda əməlin hansı qanunla (norma ilə) təsvif edilməli olması.

AR CM-in 10.2-ci maddəsində məsələnin həlli birmənalıdır: ictimai təhlükəli əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədilmə vaxtı, onun nəticələrinin baş verdiyi andan asılı olmayaraq, cinayətin törədildiyi vaxt sayılır. Bununla yanaşı, AR CM-in 3-cü maddəsi cinayət məsuliyyətinin əsası kimi, bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əməlin (hərəkət

¹⁵ İsbəndiyarov Q.K. Cinayət qanununun zamana görə qüvvəsinin anlayışının konseptual əsasları. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. Dövlət İdarəçiliyi: Nəzəriyyə və Təcrübə. Dövlət İdarəçilik Akademiyası. №3(67) BAKI-2019. s.129-136.

və ya hərəkətsizliyin) törədilməsini müəyyən edir. Habelə, CM-in 27.1-ci maddəsi əməlin başa çatmış cinayət hesab olunmasını cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcudluğuna bağlayır.

Əməlin törədilmə anının dəqiq müəyyən edilməsi cinayət hüququnun digər məqsədləri üçün də vacibdir. Müəlliflərdən M.İ. Blum, fikrimizcə, onların müfəssəl siyahısını müəyyən etmişdir: “birincisi, cinayət qanunun zamana görə aktivliyini müəyyən etmək; ikincisi, ictimai təhlükəli əməlin hüquqazid olduğunu müəyyən etmək; üçüncüsü, cinayət-hüquq münasibətlərinin meydana çıxdığı zamanı müəyyən etmək; dördüncüsü, cinayət məsuliyyətinin yaranma şərtlərini (şəxsin cinayətin subyekti sayılması üçün zəruri olan anlaqlılıq və müəyyən yaşa çatma şərtlərini) müəyyən etmək; beşincisi, cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən müddətin keçib-keçmədiyini müəyyən etmək”.¹⁶

Cinayətin törədilmə anı ilə bağlı aktual olan daha bir məsələ uzanan və davam edən cinayətlərdə meydana çıxır. Bu cinayətlərin kifayət qədər geniş yayılmasına baxmayaraq Azərbaycanın qüvvədə olan CM-də və əvvəlki cinayət qanunlarında onların qanunvericilik definisiyası verilməmişdir. Hazırda məsələnin aktuallığı həm də onunla şərtlənir ki, qüvvədə olan CPM-in 74.2-ci maddəsində ərazi üzrə məhkəmə aiddiyyatı ilə bağlı uzanan və davam edən cinayətlərdən bəhs olunur. Belə ki, həmin maddə ilə, uzanan cinayətin başa çatdığı yer onun törədildiyi yer; davam edən cinayətin başa çatdığı yer isə cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş son əməlin törədildiyi yer kimi müəyyən edilmişdir. Göründüyü kimi, cinayət-prosessual qanunvericilik cinayət qanununda definisiyası verilməmiş cinayət tərkiblərinə dair norma müəyyən edir. Bu isə labüd olaraq, hüquq tətbiq edən orqanları uzanan və davam edən cinayətlərin təvsiyi ilə bağlı çətinliklər qarşısında qoyur.

AR Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu AR Prokurorluğunun sorğusu əsasında verdiyi 27 dekabr 2006-cı il tarixli qərarında uzanan və davam edən cinayətlərin anlayışını, bu növ cinayətlərin başlanması

¹⁶ Блум, М.И. Время и место совершения преступления. Учен. зап. «Вопросы борьбы с преступностью» / М.И.Блум. – Рига : РИО ЛГУ им. Петра Стучки. – 1974. – с.16.

və sona çatması anlarını müəyyənləşdirən müddəaların Cinayət Məcəlləsinə əlavə edilməsini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə etmiş, lakin ötən müddət ərzində bu tövsiyə Milli Məclis tərəfindən nəzərə alınmamışdır. Odur ki, 25 yanvar 2021-ci il tarixli qərarında Plenum yenidən bu məsələyə aydınlıq gətirməli olmuşdur. Nəzəriyyədə mövcud olan təriflərə əsaslanaraq Plenum uzanan cinayəti “hərəkət və ya hərəkətsizliklə törədilməklə, fasiləsiz, nisbətən uzun zaman ərzində həyata keçirilən konkret cinayət kimi” tərif etmişdir.

Məsələnin kompleks həlli üçün, CM-ə aşağıdakı əlavə və dəyişikliklərin edilməsi məqbul sayılır. Xüsusən:

CM-in 10.2-ci maddəsinə aşağıdakı məzmununda yeni norma əlavə etməklə, uzanan və davam edən cinayətlərin törədilmə vaxtı ilə bağlı məsələ qəti şəkildə həll edilə bilər:

“Uzanan və davam edən cinayətlər barəsində bu cinayətlərə son qoyulduğu vaxt qüvvədə olan qanun tətbiq edilir”.

Uzanan və davam edən cinayətlərin qanunvericilik anlayışı bilavasitə müəyyən oluna bilər, yaxud təkrar cinayətlərdən fərqləndirmə kontekstində ifadə oluna bilər. Məsələnin birinci variantda həlli CM-ə aşağıdakı məzmununda yeni maddələrin əlavə edilməsi yolu ilə mümkündür:

“Maddə 16-1

Uzanan və davam edən cinayətlər

16-1.1. Qanuna zidd hərəkət və ya hərəkətsizliklə başlanılmaqla fasiləsiz olaraq davam etdirilən əməllər uzanan cinayətlərdir.

16-1.2. Vahid qəsdlə əhatə olunan, bir neçə analogi hüquqazidd hərəkətlərdən ibarət olmaqla vahid cinayət təşkil edən əməllər davam edən cinayətlərdir”.

Uzanan və davam edən cinayətlərlə bağlı cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətini tənzim etmək üçün CM-in 75.2-ci maddəsinə birinci cümlədən sonra aşağıdakı məzmununda yeni cümlə əlavə olunması təklif olunur:

“Uzanan və davam edən cinayətlərlə bağlı cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin axımı cinayətə son qoyulduğu gündən hesablanır”.

Uzanan və davam edən cinayətlərlə bağlı ayrı-ayrı məsələlər müəllifin müvafiq məqaləsində geniş təhlil edilməklə hüquq elmi ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılmışdır.¹⁷

Birinci fəslin **“Beynəlxalq hüquqda və xarici ölkələrin hüquq sistemində cinayət qanununun geriyə qüvvəsinin tənzihi: Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müqayisəli təhlil”** adlanan dördüncü paragrafında beynəlxalq hüquq aktları və xarici ölkələrin analoji qanunvericiliyi ilə müqayisəli təhlil əsasında AR CM-in zamana görə qüvvəsini tənizmə edən normaların dünya təcrübəsinə uyğunluq vəziyyəti araşdırılmışdır.

İnsan Hüquqlarına dair Ümumi Bəyannamənin (1948) 11-ci maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, heç kim daxili qanunlarla və ya beynəlxalq hüquqa əsasən törədildiyi zaman cinayət hesab edilməyən hərəkət və ya hərəkətsizliyə görə cinayətdə ittiham oluna bilməz. Habelə, cinayətin törədildiyi vaxt tətbiq oluna bilən cəzadan daha ağır cəza verilə bilməz. Analoji norma “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” 1950-ci il Avropa Konvensiyasında, “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktda və digər müvafiq beynəlxalq sənədlərdə əksini tapmışdır.

Qeyd olunan aktlara əsasən, cinayət qanunun zamana görə qüvvəsinin beynəlxalq hüquqdan irəli gələn tələblərini üç bənddə ümumiləşdirmək olar:

1. Törədildiyi zaman beynəlxalq hüquqla və milli qanunvericiliklə cinayət kimi müəyyən olunmayan əməllərə görə məsuliyyətə cəlb edilmənin yolverilməzliyi;

2. Cinayət məsuliyyətini hər hansı formada ağırlaşdıran qanunların geriyə qüvvəsinin olmaması;

3. Əməlin törədilməsindən sonra qəbul olunmuş yüngülləşdirici qanunların geriyə tətbiq olunması.

Qeyd olunan birinci tələb AR Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin VIII hissəsində əks olunmuşdur; bu maddəyə görə, heç kəs törədildiyi zaman hüquq pozuntusu sayılmayan əmələ görə

¹⁷ İsbəndiyarov Q.K. Uzanan və davam edən cinayətlərin anlayışı, törədilmə vaxtı ilə bağlı problemlər və onların həllinə dair. Qanun. Elmi hüquq jurnalı № 01(327), Bakı, 2022. s.72-80.

məsuliyyət daşıyır. Eyni norma AR CM-in 10.1-ci maddəsində cinayət məsuliyyəti ilə bağlı konkretləşdirilir.

Analoji norma nəzərdən keçirdiyimiz Avropa və Amerika qitəsi ölkələrinin, keçmiş sovet müttəfiq respublikaların, bir sıra Şərqi ölkələrinin (məsələn Bəhreyn Konstitusiyasının 20-ci maddəsi) Əsas Qanunlarında rast gəlinir.

Bununla belə, sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlərə, habelə soyqırımı və müharibə cinayətlərinə görə cinayət qanununa yeni daxil edilən normalar bu normaların qəbulundan əvvəl törədilmiş həmin cinayətlərə görə, ümumi qaydadan istisna olaraq, qüvvə kəsb edir. AR cinayət qanunvericiliyinin tətbiqini Avropa Konvensiyanın və Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktın müvafiq müddəalarına uyğunlaşdırmaq məqsədilə qəbul olunmuş "Beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən qanunun qüvvəsinin geriye şamil olunması haqqında" AR-nın 12 may 2006-cı il tarixli Konstitusiya Qanununda təsbit olunur ki, AR Konstitusiyasının heç bir müddəası hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarına əsasən törədildiyi zaman cinayət sayılan əmələ görə hər hansı şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə və cəzalandırılmasına mane olan müddəa kimi şərh edilə və ya başa düşülə bilməz.

CM-in 10-cu maddəsi normalarının qabaqcıl dünya təcrübəsinə tam uyğunluğu qeyd olunmalıdır. "Beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən qanunun qüvvəsinin geriye şamil olunması haqqında" 12 may 2006-cı il tarixli Konstitusiya qanunu sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlərə görə CM-in qüvvə rejimini ölkənin qoşulduğu beynəlxalq aktlara uyğunlaşdırmışdır. Fikrimizcə, bu istisnanın CM-in 10-cu maddəsində bilavasitə nəzərdə tutulması məqsədə uyğundur.

"Əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran və cəzanı yüngülləşdirən qanunların anlayışı və geriye qüvvəsi" sərlövhəli ikinci fəsildə əməlin cinayət olmasını tam və ya qismən aradan qaldıran qanunların definisiyası, mümkün variantlarının müəyyən edilməsi və belə qanunların zamana görə qüvvəsi ilə bağlı əsas məsələlər təhlil edilir.

CM-in 10.3-cü maddəsi geriye qüvvəsi olan cinayət qanunlarının üç növünü müəyyən edir: 1) əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran; 2) cəzanı yüngülləşdirən; 3) cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yüngülləşdirən qanunlar. Hazırkı fəsildə əməlin

cinayət olmasını tam və ya qismən aradan qaldıran və cəzanı hər hansı formada yüngülləşdirən qanunların anlayışı və geriye qüvvəsi ilə bağlı məsələlərdən bəhs olunur, cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yüngülləşdirən qanunun anlayışı və geriye qüvvəsi ilə bağlı məsələlər isə növbəti üçüncü fəsildə tədqiq olunur.

Əməlin cinayət olmasının aradan qaldırılması (başqa sözlə, dekriminallaşdırma) həmin əməlin cinayət-hüquq münasibətləri sferasından xaric edilməsi yolu ilə realizə olunur. Bu halda konkret əməl inzibati və ya mülki-hüquqi münasibətlər sferasına aid edilə, yaxud ümumiyyətlə hüquqi tənzim sferasından kənarlaşdırıla bilər. Öz növbəsində, dekriminallaşdırmanın iki növü fərqləndirilir: tam və qismən dekriminallaşdırma.

Bu fəslin “**Əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran qanunun anlayışı və geriye qüvvəsi**” adlanan birinci paragrafında tam dekriminallaşdırmanın AR CM-ə xas olan üç üsulu fərqləndirilir və onların hər biri konkret misallarla izah edilir. Tədqiqatın bu hissəsi üzrə məhkəmə təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, konkret əməlləri dekriminallaşdıran qanunların qəbul hallarında bu əməllərə görə cəza çəkməkdə olan şəxslərin cinayət məsuliyyətindən (cəza çəkməkdən) azad edilməsində gecikmələrə yol verilir. Təklif olunur ki, əməlin tam və ya qismən dekriminallaşdırıldığı hallarda məhkumların cəzadan dərhal azad edilməsi və artıq cinayət hesab olunmayan əmələ görə bir gün olsun belə cəza çəkməməsini təmin etmək üçün, penitensiar sistemin informasiya bazası təkmilləşdirilməlidir. Bazaya hər bir məhkumun təqsirli bilindiği cinayət tərkibinə və ya tərkiblərinə dair məlumatlar müfəssəl işlənirsə, CM-ə dəyişikliklər nəzərdə tutan yeni qanunlarla bağlı bazanın yeniləndiyi hallarda bu qanunla hansı məhkumların vəziyyətinin dəyişdiyi avtomatik təyin olunacaqdır.

İkinci fəslin “**Cəzanı yüngülləşdirən qanunun anlayışı və geriye qüvvəsi**” sərlövhəli ikinci paragrafında əməlin cinayət olmasının qismən aradan qaldırıldığı bütün mümkün halları nəzəri ümumiləşdirmək üçün, cinayət tərkibinin cəhətləri üzrə təhlil aparılır, hər bir cəhət üzrə konkret misallar əsasında qismən dekriminallaşdırmanın daxili növ təsnifatı verilir. Cinayət tərkibinin bir və ya bir neçə cəhəti

üzrə əməlin kriminallığını hər hansı formada məhdudlaşdıran qanunların qismən dekriminallaşdırıcı qanun kateqoriyasına aid edilməli olması əsaslandırılır.

Bu hissədə əvvəlki və yeni qanunların mümkün kolliziya halları araşdırılır, məsələnin qanunvericilik həllinə nail olmaq üçün CM-ə aşağıdakı əlavələrin edilməsi təklif olunur:

“10.4. Əmələ (hərəkət və ya hərəkətsizliyə) görə cəzanı qismən yüngülləşdirən və eyni zamanda qismən ağırlaşdıran, yaxud şəxsin vəziyyətini qismən yaxşılaşdıran və eyni zamanda qismən ağırlaşdıran cinayət qanunu yalnız cəzanı yüngülləşdirən və ya şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran hissədə geriye qüvvəyə malikdir.”

Uyğunluq üçün, CM-in 58.2-ci maddənin ikinci cümləsində “həmin Məcəllənin” sözlərindən sonra “10.4-cü” sözlünü əlavə edilməsi lazım gəlir:

“Tərədilmiş cinayətə görə bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş cəzadan daha yüngül cəzanın təyin olunması əsasları həmin Məcəllənin 10.4 və 62-ci maddələri ilə müəyyən edilir”.

Hesab edirik ki, iki qanun arasında məsuliyyət məsələsinə görə fərq yalnız cəza sanksiyasının hədlərində ifadə olunduğu hallarda əməl sanksiyasının yuxarı həddi daha az ciddi cəza nəzərdə tutan qanunla tövsif edilməlidir.

Məsələnin nəzəri dolğunluğuna nail olmaq üçün, cinayət-hüquq nəzəriyyəsinə “qismən yüngülləşdirici qanun” və “sintetik sanksiya” anlayışlarının daxil edilməsi təklif edilir:

Qismən yüngülləşdirici qanun - əvvəlki qanunla müqayisədə cinayət etmiş şəxsin vəziyyətini müəyyən məsələlər üzrə yüngülləşdirən, eyni zamanda digər müəyyən məsələlər üzrə ağırlaşdıran qanundur. Belə qanunlar yalnız yüngülləşdirici hissədə geriye qüvvəyə malikdir. Qismən yüngülləşdirici qanun anlayışından çıxış etməklə, habelə “qismən ağırlaşdıran qanun” anlayışı formulə edilə bilər.

Sintetik sanksiya - aşağı hədd faktoruna görə bir (əvvəlki və ya yeni) qanunun və yuxarı hədd faktoruna görə digər qanunun normalarını eyni vaxtda nəzərə almaqla, hər iki qanunda nəzərdə tutulduğundan fərqli hüddulları olan praktik sanksiyadır.

Paraqrafın yekunu olaraq, cəzanı yüngülləşdirən qanuna aşağıdakı məzmununda nəzəri tərif verilir:

“Cəzanı yüngülləşdirən qanun – cəzanın hər iki və ya bir həddini azaldan, habelə aşağı həddi götürən; cəza sanksiyasına nisbətən yüngül alternativ cəza əlavə edən; alternativ cəzalardan hər hansı birini və ya bir neçəsini yumşaldan; əlavə cəzaları ləğv edən və ya yumşaldan qanundur”.

Belə qanunlar bir qayda olaraq geriye qüvvəyə malikdir, onların qəbul edildiyi gündən sonra ən qısa zamanda qüvvəyə minməsinə təmin edəcək əlavə səylərin ədalət və humanizm baxımından məqbul olacağını hesab edirik. Cinayət qanununa əlavə və dəyişikliklər edən qanunlarda tam və ya qismən dekriminalaşdırma halları olduqda, belə qanunların qəbulu ilə bağlı diferensial yanaşma məqbuldur. Belə ki, tam və ya qismən dekriminalaşdırma haqda normalar mümkün qədər tez, qanunun digər hissəsi isə ümumi qayda üzrə göstərilən müddətdə qüvvəyə minə bilər. Cinayət qanunlarının zamana görə qüvvə baxımından kolliziyasına dair problemli məsələlər müəllif məqaləsində əks etdirilmişdir¹⁸.

İkinci fəslin “Əməlin cinayət olmasını ardan qaldıran və cəzanı yüngülləşdirən qanunun qüvvəsinin çəkilməmiş cəzalara tətbiqinə dair” adlanan üçüncü paraqrafında yeni qanunların cəza çəkməkdə olan şəxslərə şamil edilməsi ilə bağlı məsələlər araşdırılır.

CM-in 10.3-cü maddəsi cəzanı yüngülləşdirən qanunun cəza çəkməkdə olan şəxslərə də şamil edilməli olduğunu müəyyən etsə də, cinayət qanununda cəza yüngülləşdirici qanunların geriye tətbiq mexanizmi bilavasitə müəyyən edilməmişdir. Problemi tədqiq edən mütəxəssislər bu halı haqlı olaraq cinayət qanunun boşluğu hesab edirlər.¹⁹ Dissertasiyanın bu hissəsində aparılan tədqiqatın yekunu olaraq, əməlin cinayət olmasını tam və ya qismən aradan qaldıran və cəzanı hər hansı formada yüngülləşdirən qanunların zamana görə

¹⁸ Исбандияров, Г.К. О коллизии уголовных законов и путях её разрешения // «Европейські перспективи». – Київ, –2018, № 3. – с.78-82.

¹⁹ Якубов, А.Е. Обратная сила уголовного закона: некоторые проблемы совершенствования Уголовного кодекса Российской Федерации / А.Е. Якубов. – СПб.: Юридический центр Пресс, – 2003. – с.107

tətbiqi ilə bağlı məsələnin CM-ə dəyişikliklər edən ayrı-ayrı qanunlarla deyil, CM-in özündə bilavasitə tənzim edilməsini zəruri hesab olunmuş, bu məqsədlə, CM-ə aşağıdakı əlavələr təklif edilmişdir:

“Maddə 75-1

Əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran qanunun qəbul edilməsi ilə əlaqədar cinayət məsuliyyətindən azad etmə

Əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran yeni qanunun qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar cinayət hesab olunmayan əməllərə dair məhkəmələrin, ibtidai istintaq və ya təhqiqat orqanlarının icraatında olan cinayət işləri və materiallara cinayət məsuliyyətindən azad edilmə əsasları ilə xitam verilir və ya cinayət təqibinin başlanması rədd edilir və bu əməllərin inzibati məsuliyyətə səbəb olması məsələsi araşdırılır.

Maddə 77-1

Cəzanın azaldılması

Yeni qanunla cəzaların yüngülləşdirildiyi hallarda müvafiq əməllərə görə əvvəllər məhkum olunmuş və cəza çəkən şəxslərin cəza müddətləri həmin cəzaların yüngülləşdirilməsinə mütənasib olaraq azaldılır.

Maddə 80-2

Əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran qanunun qəbul edilməsi ilə əlaqədar cəza çəkməkdən azad etmə

Əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran yeni qanunun qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar cinayət hesab olunmayan əməllərə görə həmin qanunun qüvvəyə minməsinədək məhkum edilmiş və cəza çəkən şəxslər həmin qanunun qüvvəyə mindiyi gün cəza çəkməkdən azad olunurlar”;

Qeyd olunan və digər məsələlər müəllifin xarici dərgidə çap olunmuş məqaləsində öz geniş əksini tapmışdır²⁰.

Dissertasiya işinin **“Cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran qanununun anlayışı və geriye qüvvəsi”** sərlövhəli üçüncü fəslə cinayət etmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran

²⁰ İsbəndiyarov, Q.K. On the application in force of mitigating laws to unserved punishments // Теоретические аспекты юриспруденции и вопросы правоприменения: сборник статей по материалам LV международной научно-практической конференции – No 1 (55). – Москва: Изд. «Интернаука», Январь 2022. s.97-103.

qanunların definisiyası, mümkün halları və zamana görə qüvvəsi ilə bağlı əsas məsələlərə həsr edilmişdir.

Bu fəslin **“Cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran qanununun ümumi anlayışı və mümkün halları”** adlanan birinci paragrafı üzrə tədqiqat zamanı, qüvvədə olan CM-in Ümumi hissəsinin ilkin redaksiyasını 1960-cı il CM-lə müqayisə əsasında, habelə CM-ə son 23 ildə edilmiş əlavə və dəyişiklikləri xronoloji izləməklə, cinayət etmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran bütün normalar sistemə salınır. Müəyyən olunur ki, cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran normalar əsasən CM-in Ümumi hissəsində yer alsa da, Xüsusi hissənin bəzi normaları da bu kateqoriyaya aid edilə bilər. Yeni cinayət qanunun qəbul edildiyi hallarda, prinsipcə, Ümumi hissənin istənilən fəslində cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini yüngülləşdirən normaların yer alması mümkündür. Buna görə, başqa cür yaxşılaşdıran qanunu geniş və dar mənada nəzərdən keçirmək lazım gəlir. Geniş mənada, bu, cinayət törətmiş şəxsə qarşı daha mərhəmətli münasibəti şərtləndirən hər hansı norma ola bilər. Məsələn, nəzərdən keçirilmiş məhkəmə hökmlərinin cəza təyini ilə bağlı əsaslandırma hissəsində məhkəmələr əksər hallarda cinayət qanunvericiliyinin prinsiplərinə (CM-in 5–9-cu maddələri) istinad edirlər. Əvvəlki cinayət qanunlarında cinayət qanunvericiliyinin prinsipləri təsbit olunmamış, cinayət-hüquq nəzəriyyəsinə məlum olsa da, bu prinsiplər ilk dəfə olaraq 1999-cu il CM-ə daxil edilmişdir.

Dar mənada, cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran qanun məhz CM-in 10.3-cü maddəsinin mənasından irəli gələn məzmun konturları ilə çərçivələnir. Bunlar məhkəmələr tərəfindən əməlin tövsifi, cəza təyini və cinayət məsuliyyəti ilə bağlı digər məsələlərin həlli zamanı tətbiq edilməli olan və ya tətbiq edilə bilən konkret normalar şəklində təsbit olunur. Bu normalar qeyd olunan paragrafda yeddi bənd üzrə sistemləşdirilir və onların müqayisəli təhlili əsasında aşağıdakı nəticə və təkliflər xülasə olunur:

- «Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında» Ali Məhkəmə Plenumunun 2003-cü il 25 iyun tarixli qərarında alternativ cəza olaraq azadlıqdan məhrum etmənin seçilməsinə dair tövsiyələr tənqidi analiz edilir;

- təqsirli şəxsin cərimə cəzasından imtina edərək bir pillə daha ciddi cəza növünü seçmək hüququnun məqsəd uyğunluğu əsaslandırılır;

- CM-in 58.3-cü maddəsinin daha effektiv tətbiqinin zəruri olması əsaslandırılır;

- CM-in 60-cı maddəsinə 20 oktyabr 2017-ci il tarixli qanunla edilmiş dəyişiklik tənqid olunur.

Üçüncü fəslin **“Cinayət məsuliyyətindən azad etmə haqda normalar və onların zamana görə qüvvəsinin əsas məsələləri”** adlanan ikinci paragrafında dissertasiya mövzusunun kontekstinə uyğun olaraq, cinayət məsuliyyətinin konsepsiyasına yeni baxış təqdim edilmişdir. Cinayət məsuliyyətinin hansı andan yaranması ilə bağlı ədəbiyyatda mövcud olan diskussiyalara münasibət bildirilir, təqsirsizlik prezumpsiyası baxımından bir sıra terminlərin islah olunma zərurəti araşdırılır, cinayət məsuliyyətinin definitiv problemlərini aradan qaldırmaq üçün terminoloji layihə irəli sürülür, xüsusən:

- CM-in 6.2, 7.1, 10.1, 12.3, 78.4, 91 və digər müvafiq maddələrində **“cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə”** və **“cəzalandırmanı”** müstəqil kateqoriyalasdıran konstruksiyaların aradan qaldırılması;

- Dördüncü bölmənin **“Cinayət məsuliyyətindən azad etmə”** adlandırılması; 12-ci fəslin adında və onun müvafiq maddələrində, habelə CM-in digər müvafiq maddələrində **“cinayət məsuliyyətindən azad”** sözlərinin **“cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməkdən azad”** sözləri ilə əvəz olunması;

- CM-in 84.2, 88.1, 88.4, 91, 99-9 və digər müvafiq maddələrində cinayət məsuliyyəti sayılan cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin müvafiq qisminin cinayət məsuliyyətinə aid edilməsi mümkünlüyünün nəzərdən keçirilməsi.

Səmimi peşmanlıq və zərərçəkənlə barışma ilə bağlı normalar CM-in Ümumi hissəsində yenilik olduğundan, onları kifayət qədər ətraflı nəzəri təhlil etməyə səy göstərilmişdir. Beynəlxalq hüququn, inkişaf etmiş ölkələrin cinayət qanunvericiliyinin bu sahədə inkişaf təmayüllərini araşdırmaq əsasında, qeyd edilən institutların CM-ə daxil edilməsi və sonrakı inkişafının bəşəri tərəqqi meyarlarına cavab verdiyi aşkar olunur, təsdiq edilir ki, cinayət məsuliyyətindən azad etmə imkanlarının genişləndirilməsi dövlətin cinayət-hüquq siyasətində

mühüm keyfiyyət dəyişikliyi olmaqla, azadlıqdan məhrum etmə cəzaları və sosial ədalət, zərərçəkənin hüquqlarının bərpası arasında ağırlıq mərkəzinin dəyişməsi hesab olunmalıdır. Mülkiyyət əleyhinə və iqtisadi fəaliyyət sahəsində cinayətlərlə mübarizədə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının arzu edilən effekti verməməsi müasir dünya hüquq təlimlərində daimi diqqətdə olan məsələdir. Cəzalandırmaya alternativ təlimlər bu məsələdə zərərçəkənlə barışma, ona dəymiş zərərin ödənilməsi amilini irəli çəkirlər. Habelə, beynəlxalq hüququn müvafiq aktları bu sahədə cinayət-hüquq siyasətini yenidən nəzərdən keçirməyi dövlətlərə tövsiyə edir.²¹

Baxılan fəslin “Cəzadan azad etmə ilə bağlı normalar və onların zamana görə qüvvəsi” sərlövhəli üçüncü paragrafında qüvvədə olan CM-in 1960-cı il CM-lə müqayisəli təhlili əsasında, qüvvədə olan CM-in gətirdiyi yeniliklər, onların cinayət etmiş şəxsin vəziyyətinə təsir xüsusiyyətləri, habelə CM-ə son 23 ildə edilmiş əlavə və dəyişikliklərin xronoloji təhlili aparılır. Müəyyən məsələlərdə CM-in ilkin redaksiyasının daha humanist və proqressiv olmasını əsaslandırılmaqla, həmin məsələlərlə bağlı edilmiş ağırlaşdırıcı dəyişikliklərə tənqidi münasibət bildirilir. Hesab edirik ki:

- cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmə institutunun məhdudlaşdırılması doğru addım deyildir, qüvvədə olan CM-ə bütün kateqoriya cinayətlər və bütün növ cəzalar üçün cəzanın daha yüngül cəza ilə əvəz edilməsini mümkün edən dəyişikliklər edilməlidir;

- cəza çəkməni istisna edən xəstəliklərin siyahısı ayrıca qanunla təsdiq edilməli və belə xəstəliklərin təsbit edildiyi hallarda cəza çəkməkdən azad edilmə məsələsi konkret həll edilməlidir;

- CM-in 76.6.1-ci maddəsində ictimai qaydanı pozmağa görə şəxsin barəsində inzibati tənbeh tətbiq olunması cəzadan şərti azad etmənin ləğvi üçün mümkün əsas kimi nəzərdə tutulmuşdur ki, bu normanın ləğv edilməsi və ya ən azından tətbiq dairəsinin ciddi şəkildə məhdudlaşdırılmasını düzgün hesab edirik. Belə ki, hər cür inzibati

²¹ Додонов, В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть. Под общ. ред. С.П.Щербы / В.Н.Додонов. – М.: Юрлитинформ, – 2009. – с.391-392

xəta deyil, yalnız şəxsin sabit kriminal meylinə, islah olunma niyyətinin yoxluğuna bilavasitə dəlalət edən xətalər həmin normanın işə düşməsinə səbəb ola bilər. Məsələn, şəxs oğurluq əməlinə görə cəza çəkməkdən şərti azad edilmişdirsə, sınaq dövründə cinayət tərkibi yaratmayan məbləğlərdə yenidən oğurluq qismində inzibati xəta törətməsi cəzadan şərti azad etmənin ləğvinə əsas sayıla bilər.

Məhkumluq müddəti ərzində yeni cinayətin törədildiyi hallarda müddətin axımının dayandırılmasından imtina bu institutun mahiyyətinə uyğun olmadığı üçün tənqid edilir, bu normanın təhlükəli və xüsusilə təhlükəli residivin müəyyən formalarını praktik gərəksiz etdiyi müəyyən olunur. Bundan əlavə, az ağır cinayətlərə görə məhkumluq müddətinin üç ildən iki ilə azaldılmasını da nəzərə alaraq, residiv institutunun təkmilləşdirilməsi üçün cinayət qanununa aşağıdakı təhlükəli və xüsusilə təhlükəli növlərinin əlavə edilməsi məqsədəuyğun sayılır:

- cinayətin sadə residivinə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxs tərəfindən məhkumluq müddəti ərzində yenidən qəsdən cinayət törədilməsi residivin təhlükəli növlərindən biri;

- cinayətin təhlükəli residivinə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxs tərəfindən məhkumluq müddəti ərzində yenidən qəsdən cinayət törədilməsi residivin xüsusi təhlükəli növlərindən biri kimi CM-in 18-ci maddəsinə əlavə oluna bilər.

Cinayət qanunvericiliyinin qanunun zamana görə qüvvəsi kontekstində dissertasiya işində aparılmış tədqiqat nəticəsi olaraq aşkar edilmiş mübahisəli cəhətlərinə rəğmən, cinayət və cəza siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində dövlətin gördüyü tədbirlər ümumən müsbət xarakterizə olunmalıdır. Xüsusən:

- alternativ sanksiyalarda azadlıqdan məhrum etməyə nisbətən daha yüngül cəzaların tətbiq imkanını genişləndirən normalar sisteminin inkişafı və bu sahədə məhkəmə təcrübəsinin genişlənməsi;

- alternativ sanksiyalarda cərimə cəzasının nəzərdə tutulduğu hallarda məhkumun real maddi vəziyyəti nəzərə alınmaqla cərimə cəzasına üstünlük verilməsi;

- qüvvədə olan CM-in ilkin redaksiyasında səmimi peşmançılıqla və zərər çəkmiş şəxslə barışmaqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə haqda normaların daxil edilməsi və 20 oktyabr 2017-

ci il tarixli qanunla bu insitutun tətbiq imkanını genişləndirən yeni maddələrin əlavə edilməsi;

- şərti məhkum etmə və cəzanın çəkilməsindən şərti azad etmə institutlarının təkmilləşdirilməsi, tətbiqinin genişlənmə təmayülü və yuxarıda sadalanan digər məsələlər belə bir yekun qənaətə gəlməyə əsas verir ki, Azərbaycan dövlətinin cinayət və cəza siyasəti sahəsində seçdiyi prioritet istiqamətlər cəza institutuna yenidən baxışdan və cinayət hüquq münasibətlərinin fərqli ictimai-fəlsəfi müstəvidə yenedən nəzərdən keçirilməsindən irəli gəlməklə, bəşəri inkişaf təmayüllərinə ümumən uyğundur. Hesab edirik ki, bu sahədə qabaqcıl dünya təcrübəsi daim diqqətdə olmalı, qabaqcıl ölkələrin praktikasındakı uğurla tətbiq olunan yeniliklər milli hüquq yaradıcılığı və tətbiqi prosesində təcrübə mənbəyi kimi davamlı olaraq izlənilməlidir.

Dissertasiya işinin **Nəticə** hissəsində müəllif anlayışları, fəsil və paraqraflar üzrə nəzəri ümumiləşdirmələr, təcrübə tövsiyələri və qanunvericilik təklifləri sistemli şəkildə dəqdim edilir.

Əlavələrdə təcrübə işçilər və hüquqşünas elmi işçilər arasında keçirilmiş rəy sorğularının ümumiləşdirilmiş nəticələri yer almışdır.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi üzrə cinayət qanunlarının geriye qüvvəsini tənzimləyən normaların tarixi təkamül yolunun icmalını verməklə, habelə bu sahədə beynəlxalq hüquq aktları və 30-dan çox xarici ölkələrin müvafiq normalarını müqayisəli analiz etməklə AR CM-in tədqiq edilən normalarının beynəlxalq standartlar və qabaqcıl ölkələrin qanunvericiliyi ilə səsləşdiyi müəyyən olunmuşdur.

CM-in Ümumi hissəsini müvafiq normalarını CM-in 10.3-cü maddəsindən irəli gələn məsələlərin həlli ilə uzlaşdırmaq, habelə praktikada olan boşluqları aradan qaldırmaq üçün müəllifin işlədiyi əlavə və dəyişikliklər konkret qanunvericilik təklifləri formasında və nəzəri tövsiyələr şəklində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın mövzusu üzrə müəllifin aşağıdakı elmi əsərləri nəşr olunmuşdur

1. Azərbaycan Respublikasında cinayət qanununun geriyə qüvvəsi haqqında qanunverciliyin inkişafına dair. Qanun. İctimai-siyasi, elmi hüquq jurnalı № 04(156), Bakı, 2007. s.37-44
2. Cinayətin törədilmə vaxtı cinayət qanununun geriyə tətbiqinin şərti kimi. Qanun. Elmi hüquq jurnalı № 11(175), Bakı, 2008. s.7-15
3. Cinayət qanunun geriyə qüvvəsinin bəzi məsələləri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu Bakı hüquq mərkəzi "Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri (elmi məqalələr məcmuəsi) 1-ci buraxılış, Bakı, 2009. c.397- 402
4. Xarici ölkələrin cinayət qanunverciliyi üzrə cinayət qanununun zamana görə qüvvəsinin tənzimlənməsi məsələlərinə dair. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu. Ulu Öndər H.Ə.Əliyevin ad gününə və Azərbaycan Respublikasının dövlətçiliyinin bərpasının 20 illiyinə həsr olunmuş "Hüquq elminin və təhsilinin müasir problemləri və həlli yolları" adlı beynəlxalq konfransın materialları, II hissə, Bakı, 2011. s.140-145
5. Beynəlxalq-hüquqi aktlar cinayət qanununun geriyə qüvvəsi haqqında. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Bakı Dövlət Universiteti. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin anadan olmasının 88-ci ildönümünə həsr olunmuş "Dövlət və Hüquq quruculuğunun aktual problemləri" mövzusunda 11-ci Respublika elmi-praktiki konfransının materialları. II cild (11-12 may), Bakı-2011. s.51-53
6. Əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran cinayət qanununun zamana görə qüvvəsinə dair. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Bakı Dövlət Universiteti. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin anadan olmasının 89-cu ildönümünə həsr olunmuş "Dövlət və Hüquq quruculuğunun aktual problemləri" mövzusunda 12-ci Respublika elmi-praktiki konfransının materialları. (11-12 may), Bakı-2011. s.203-209
7. Освобождение от уголовного наказания и обратная сила уголовного закона. Azərbaycan Respublikası Konstitutsiya məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə müvəkkili

(Ombudsman) aparatı, Azərbaycan MEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu. Hüquq elminin müasir problemləri: Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin yeni tendensiyaları mövzusunda IV Respublika elmi-nəzəri konfransın materialları (6-7 may), Bakı-2014. s. 164-168.

8. Torpaq mülkiyyəti sferasında cinayət-hüquqi problemlərin həll edilməsi yollarına dair. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi, AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu, Qara Dəniz və Xəzər Regionu Ölkələrinin Hüquqsunalar Assosiasiyası Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 94-cü ildönümü-nə həsr olunmuş "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit edilmiş dəyərlərin müdafiəsi sahəsində nəzəri və praktik yanaşmalar" mövzusunda elmi-nəzəri konfransın materialları (5 may) Bakı-2017. s.125-129.

9. Problems of ensuring the rights of the individual when applying criminal law in the field of land property. Torpaq mülkiyyəti sahəsində cinayət qanunvericiliyinin tətbiqi zamanı şəxsiyyət hüquqlarının təminatı problemləri. Международная организация правовых исследований. Юридические науки и образование", № 52, Баку-2017. s.165-186.

10. Azərbaycan Cümhuriyyətinin cinayət hüquq siyasətinə dair. Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi Polis Akademiyası. "Azərbaycan polisinin tarixi və inkişafı perspektivləri" Beynəlxalq elmi-praktik konfrans (20 iyun) Bakı-2018. s.272-279.

11. О коллизии уголовных законов и путях её разрешения. «ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ» (ПОЛІТИКА, ЕКОНОМІКА, ПРАВО) Науково-практичний журнал № 3, Київ, Україна, 2018. s.78-82

12. Cinayət qanununun zamana görə qüvvəsinin anlayışının konseptual əsasları. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. Dövlət İdarəçiliyi: Nəzəriyyə və Təcrübə. Dövlət İdarəçilik Akademiyası. № 3(67) BAKI-2019. s.129-136.

13. Cinayətlərin kateqoriyasının dəyişildiyi hallarda cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmə məsələləri: cinayət qanununun zamana görə qüvvəsi kontekstində. Milli Aviasiya Akademiyası;

Azərbaycan Beynəlxalq Avtomobil Daşıyıcıları Assosiasiyası İctimai Birliyi. Nəqliyyat Hüququ. Elmi-Nəzəri, Təcrübi Jurnal, № 2 Azərbaycan, BAKI-2019. s.59-67.

14. Признаки состава преступления и обратная сила уголовного закона. ПРАВО.UA (LAW.UA). Науково-практичний журнал з проблем конституційного, цивільного, кримінального, екологічного та інших галузей права. № 2, «ЮНЕСКО СОЦІО», Київ, Україна, 2021. s.93-98.

15. Регулирование действия уголовного закона во времени в международном праве и правовой системе зарубежных стран: сравнительный анализ с законодательством Азербайджанской Республики. НАШЕ ПРАВО (OUR LAW). Науково-практичний журнал з проблем конституційного, цивільного, кримінального, екологічного та інших галузей права. № 3, «ЮНЕСКО СОЦІО», Київ, Україна, 2021. s.80-86.

16. On the application in force of mitigating laws to unserved punishments. Yüngülləşdirici qanunların qüvvəsinin çəkilməmiş cəzalara şamil edilməsinə dair. Теоретические аспекты юриспруденции и вопросы правоприменения. сборник статей по материалам LV международной научно-практической конференции – No 1 (55). – М.: Изд. «Интернаука», Январь 2022. s.97-103.

17. Uzanan və davam edən cinayətlərin anlayışı, törədilmə vaxtı ilə bağlı problemlər və onların həllinə dair. Qanun. Elmi hüquq jurnalı № 01(327), Bakı, 2022. s.72-80.

18. Cinayət törətmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran qanunun ümumi anlayışı və mümkün halları. Международная организация правовых исследований. Юридические науки и образование”, № 67, Баку-2022. s.85-98.

Dissertasiyanın müdafiəsi 18 02 2025-ci il tarixində, saat 10:00- da Milli Aviasiya Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.45 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı şəhəri, Mərdəkan pr. 30.

Dissertasiya işi ilə Milli Aviasiya Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Milli Aviasiya Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 18 02 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb:10.01.2025

Kağızın formatı:A5

Həcm: 50568

Tiraj:100